

Elhangzott a Magyar Művészkönyvalkotók Társasága Margó című kiállításán
Újlipótvárosi Klubgaléria, 2021. június 16.

Megnyitó

Tisztelettel köszöntöm a Margó című csoportos kiállítás alkotóit. Öröm, hogy személyesen láthatjuk egymást, most örömforrás az, ami a „boldog egészségidőkben” fel se tűnt.

A margó a szöveget körülvevő üres tér. Én is innen, a margóról, a pálya mellől szólok, igyekszem ezt a pozíciót nem elfelejteni.

Akkor kezdjük emelkedett hangú felütéssel: történelmi időket élünk. Ez ugyan mindig így volt és amíg történelem lesz, nem is változik. De a könyv esetében mégis van valami aktuális értelme ennek a kijelentésnek. Olyan régi, olyan hozzánk tartozó, mintha természeti képződmény lenne, mint a hegyek, a monszon, vagy a Golf áram. Mintha mindig is lett volna.

Akkor tegyünk egy próbát: Kérek mindenkit, hogy a kiosztott lapot a jelig közösen és hangosan olvassuk fel. Aztán a jel után tegyünk úgy, ahogy szoktunk: olvassunk magunkban. A legkorábbi barlangrajzokat több, mint negyvenezer évesre becsülik egyes tudósok. És nem csak rajzok, hanem jelek is maradtak ránk, bár ki tudja, hogyan fejtették vissza őket alkotóik. Ha innen számítjuk a jelhagyás és jel értelmezés képességét, akkor a Kr. e. 5-6 ezredik év táján már léteztek máig megfejtetlen korai írások. És az ismert korai nagy kultúrák idejében az olvasásról annyit tudunk, hogy hangosan, fennszóval történt. Még akkor is, ha az olvasó személy egyedül volt. Szent Ambrusról, az egyik nagy egyháztanítóról a 4-ik században feljegyezték, mint különleges dolgot, hogy „csak nézte” az írást. Vagyis a mi közös hangos olvasásunk a barlangrajzok korától a Kr. u. 4-ik századig tartó időszakot fedi le. A második pedig az, amit ma is gyakorlunk, vagyis elérkeztünk a jelen időbe.

A hangos olvasás nem tűnt el, hisz tudunk, ha kell, ha szükséges, csak a funkciója változott meg. Erről majd később, többet.

Vissza a kályhához: Világtörténelmi fordulópont átélői, szereplői vagyunk. Mi mást is tehetnénk: élünk. Szereplővé akkor és úgy válunk, ha tudásunk és véleményünk is van a velünk történő időről. A megértésen túl személyes befolyásunkat érvényesítve, alakítói is vagyunk.

Az általunk ismert könyv a 11-12. század fordulóján alakult ki, még mai szemmel is forradalmi gyorsasággal. A korábbi egységes szövegtettek címet kaptak, belső tagoltságot, mint a fejezetek, azon belül a bekezdések és a többi formai megoldás, amit a mai könyvhöz tartozónak ismerünk. A pápai enciklikák őrzik az ősi, incipitnek hívott formát: minden darabot a kezdő mondat első szavai alapján tartanak számon, pl. Rerum novarum, aztán folytatódik a latin nyelvű mondat.

Az írás – olvasással szemben támasztott egyik elvárás az őrizhetőség volt. Szűkebben a praktikus információk: gazdaság, politika, jog, tágabban az általánosabb emberi kapcsolati háló értékeinek-teljesítményeinek őrzése, amit kultúrának hívunk.

A mi európai könyvtörténetünkben a pergamen és a papír vitájában a pergamen a minőséget és a tartósságot, a papír az olcsó árat és a tömegtermelés lehetőségét képviselte. Az eredményt ismerjük, a nyomtatás megszületése az újkori történelem egyik legnagyobb hatású találmánya lett.

A nyomtatott és a kézzel írott könyv vitájában a gyorsaság és a termelés, a többszörözés mámorító képessége döntő érvnek bizonyult. A többszörözés képessége, mint a digitális forradalom egyik fontos eleme, csak folytatója Gutenberg nehézkes kézi sajtójának. Akkor változott meg a könyv: nem egy akart lenni, mint a kőtáblák, a Biblia, hanem sok. A nyomtatott könyv nem egyedi akar lenni, hanem a sokszorosított grafikához hasonlóan eleve sok. Nincs is eredeti, hanem csak sokszorosított példány.

A tartósság, ill. a megőrzés szempontjai, mint korábban is, háttérbe szorúlnak a nagy technológiai ugrások idején. Ahogy most is történik. A digitális világ (nyelv) a szemünk előtt épül fel és hálóz be mindent. Olyan sebességgel, hogy maga se tudja, hogy hol tart. A nyomtatott könyv épp a legkönnyesebb területeket veszette el, gondoljunk a lexikonokra, szótárakra, menetrendekre, telefonkönyvekre. A nyomtatott technológiával egy könyvtest megejtően kevés információt képes használatos módon tárolni, egy pendrive kenterbe veri.

És akkor a könyv megszűnésénél tartunk. Pedig a kézírás se tűnt el, csak visszaszorult, ill. új feladatokat kapott: nem tömegesen, hanem exkluzívan kell megélnie. A nyomtatás tulajdonképpen akár fizikailag, akár virtuálisan, de virágkorát éli. A kézírás már sokkal nagyobb fordulatot él át: az USA egyes államaiban, de Finnországban is a klaviatúrán tanulják az írást a gyerekek és mellette, kiegészítésként a kézzel írást. Az USA egyes államainak közoktatásáról nincsenek információim, de Európában a finn oktatásügy vezető helyzetben van.

Zárásként, épp itt, ezek között a műalkotások között jó szívvel mondhatom ki, hogy az un. Hagyományos könyv műtárgyként biztos jövőre van ítélve. Profán hasonlaltal élve, a lovak akár száz-kétszáz évvel ezelőtt is óriási létszámban és szó szerint lóerejükkel húzták a gazdaságot, a hadseregeket. Ez az embernek volt érdeke, a lovaknak nem annyira. Ma szabadidős és sporttársként sokkal inkább élhetnek „lóul”.

A művészkönyv nem elsősorban műfaj, hanem mentalitás. Az emberi időben egy olyan régi kulturális teljesítményhez méri magát, mely vizsgálódásnál nem – csak – az a kérdés, hogy hová tartunk, hanem hogy honnan jöttünk? A könyv talán a legismertebb foglalat a magunkról szóló tudásnak. Nem védekeznünk kell, hanem átmenteni, nem mindent, hanem amit lehet. És ez nem a jövő ellen való retrográd harc, hanem a fundamentum és a ház viszonya. Talán nem tűnik túlzásnak, ha a példabeszéd jut eszembe az emberről, aki sziklára építette a házát, a másik a homokot választotta.

* * *

Vitaindító

A művészkönyv, mint műfaj, csak a könyvhöz való viszonyában létezik. Ezt a szűköséget, korlátozottságot használja fel, a művek ebben a térben kapnak új, általánosabb értelmet. Akkor és úgy értelmezhető egy-egy mű, ha ezt a „teret” tekintjük kiindulási pontnak. Ebben az értelemben alkalmazott művészet, kötött forma, mint a szonett: a könyvből indul ki, de - mint minden autonóm alkotás – nem csak arról akar beszélni. De nem is szakadhat el tőle. Ha csak „álca”, vagy formai-tematikai hivatkozás a könyv, akkor nem művészkönyvről beszélünk és az alkotásnak a maga erejéből kell megállni a lábán, a többi, ilyen értelemben nem „hivatkozott-tematikus” mű között. Ezen a „nagy pályán” a tér, a sík, a színek, arányok, ritmusok - más problémái állnak a középpontban.

A művészkönyv abban az értelemben „alkalmazott műfaj”, hogy elvárható és kívánatos, hogy névadó viszonyítási pontja ne csak névadó legyen, hanem tartalmi is. Lehetőség szerint a maga vizuális eszközeivel szóljon a könyvről, annak mai, múltbéli és lehetséges állapotairól, lehetőségeiről. És már csak egy lépésre vagyunk attól, hogy a művészkönyvet „szolgáltatnak” – is – tekintsük, mint egy nagyobb érdek, az olvasás emberi képességének érdekét szolgáló műfajt. Egyik vezető kiadónk egy Márai mondatot használ jelmondatként: Csak az ember olvas! Ez igaz is, de a „csak” szűkítő értelmét felismerve egy tömörebb változatot javaslok: Az ember olvas.

Orbán György